

„Génkészetünkkel magunk is fontos titkordozókká váltunk...”

Sándor Judit jogász, Közép-európai Egyetem

A titkok őrzése századokon át viszonylag egyszerű óvintézkedéseket kívánt. Csupán vastag falat kellett építeni, a női lakosztályt úgy kialakítani, hogy az utcáról ne lássák, a levelet pecséttel lezárni, az iratot páncélszekrénybe helyezni, az ablakot a kíváncsiszkodók elől bezárni, az üzenetet rejtjelezni vagy galacsinná gyúrva megenni, álnevet használni, parókat vagy álszakállt ragasztani... Manapság azonban a titkvédelem e hagyományos eszközei vajmi keveset érnek, hisz olyan világban élünk, ahol bankkártyája révén bárki „nyomon követhető”. Tudható, ki merre járt, mit vásárolt, magányosan vagy társsal étkezett. Speciális kamerákkal nagy távolságból is felvétel készíthető rólunk, s megszoktuk, hogy egy repülőutazás alkalmával táskánk tartalmát többször is átröntgenezik. Akarva, akaratlan mindenütt árulkodó nyomot hagyunk hátra magánéletünkről. Egy egyszerű vérvétel nyomán egészségügyi adatok százai keletkeztethetők, méghozzá nemcsak a vizsgált személyről, hanem közvetve a családjáról is. Akár egy hajszál, egy cigarettacsikk is alkalmas lehet az azonosításra. Genetikai és digitális ujjlenyomatokat hagyunk mindenütt, sőt az elektronikus adatkezelés révén teljességgel új, kapcsolt információk is nyerhetők rólunk. Egy titok annál becsebb, minél inkább csalhatatlannak tűnő, bizalmas információt hordoz. Ilyenek a többnyire még csak „kódolt” formában hozzáférhető genetikai információk, amelyeknek olyan megbízhatóságot előlegeztünk meg, hogy máris úgy tűnik: felülírnak sok más bizonyítékot, szempontot.

A genetikai azonosság, mint fontos, eldöntendő kérdés, mindennapjainkba is bevonul. Ekként hiába fogadta volna rokonának sok magyar család a nemrég hazatért, idős hadifoglyot, valószínűleg csak a DNS-vizsgálat dönti majd el, hogy Tamás András ki is volt valójában. Származása csupán vérmintáját összevetve feltételezett sulyánbokori féltestvéreivel bizonyosodhat be – s vele talán az is, hogy valójában inkább Toma Andrásnak hívták...

Az érzelmi és vérségi kapcsolatok konfliktusáról eszembe jut egy korábbi élményem. Zöldfülű, talán 24 éves jogász lehettem, amikor az élet dolgaiban nálam bizonyára jóval tapasztaltabb nő kért jogi tanácsot tőlem egy – valójában szerelmi – ügyben. A kisgyermekes anya azt szerette volna, ha a bíróság férje helyett titkos szerelme apaságát állapítja meg. A jogi tanácsadás hamar zátonyra futott egy ártatlannak tűnő kérdésen: „És valóban nem a férje a gyermek apja?” Meglepetésemre az asszony önérzetesen rávágta: „Dehogynem, ki más is volna?”... „Akkor én, sajnos, nem segíthetek.” – feleltem. Az asszony fájlalta, hogy a jog legszebb álmait nem képes peres úton érvényesíteni, de mikor elmondtam, hogy az eljárásban majd orvosi bizonyításra is sor kerülhet, s a gyermektől és a feltételezett apáktól vért vesznek, végül is elállt szándékától.

Az úgy morális tanulságain túl számomra az is elgondolkodtató volt, hogy a rokonságról alkotott közvélekedés nemcsak a vérségi kapcsolaton, hanem az érzelmi és családi kötelékek bonyolult szövevényén is alapulhat. Akkor persze még nem sejtettem, hogy néhány év múlva a „genetikai ujjlenyomatok” és származásmegállapítás még inkább kiélezi a vérségi eredet és az érzelmi kötelékek konfliktusát. A probléma valójában az örökbefogadási és „mesterséges” reprodukciós beavatkozások során (lombikbébiprogramok) vált mindinkább neuralgikussá. Úgy tűnik, a szkeptikus mondás: „*pater semper incertus est*” mára érvényét veszítette, s ez nemcsak a genetikai azonosítási vizsgálatok elterjedésének, de annak is köszönhető, hogy maga az anya személye is jogviták tárgyává lett. Az amerikai *Johnson kontra Calvert*-perben mindkét anya „vér szerinti” rokonságra alapozta egy újszülött gyermekkel való kapcsolatát: Anna Johnson, mint

szülőanya, és Crispina Calvert, mint genetikai anyja (tőle származott a petesejt) egyaránt anyaként való elismerésüket kérték. Az ügy érdekessége más hasonló esetekkel szemben az, hogy mindkét anya orvosi szakvéleménnyel vélte bizonyítani kizárólagos anyaságát. Az Anna Johnstont igazoló szakvélemény azzal érvelt, hogy a vér szerinti szülőséget megalapozza a terhesség alatti testi összekapcsolódás, a méhen belüli növekedés és maga a szülés. Crispian Calvert esetében a genetikai azonosíthatóság jelentette a szakvélekedés gerincét.

A genetikai származásmegállapítás olyannyira ellenállhatatlan alanyi jogigény lett, hogy olykor még a kegyeleti jogokkal szemben is előnyt élvez. Ekként genetikai azonosításra az apaság megállapításának céljából, esetenként jóval a halál beállta, sőt a temetés után is sor kerülhet. Még Yves Montand sem pihenhette örök álmát, mert temetése után *post mortem* genetikai vizsgálatot rendelt el a bíróság egy származásmegállapítási kereset nyomán. Az eljárást 1989-ben Anne Fleurange színésznő kezdeményezte, azt állítva, hogy leánya, Aurore Drossart Yves Montand gyermeke. A neves énekes családjának heves tiltakozása ellenére, sőt annak dacára, hogy az élő családtagok vérmintáinak összevetése sem igazolta a színésznő állításait, a Párizsi Fellebbviteli Bíróság végül elrendelte a holttest exhumálását. A DNS-vizsgálatok egyértelműen bizonyították, hogy Aurore Drossart apja nem Yves Montand volt.

A családba tartozásnak, az identitásnak hagyományosan mindig is fontos eleme volt a személynek szóló szeretet, gondoskodás, elfogadás, apai elismerő nyilatkozat, örökbefogadás. Ezzel szemben a biológiai bizonyítás avagy ellenbizonyítás csak kivételesnek számított. Néhány éve azonban a biológiai rokonság világszerte ismét olyannyira fontosá vált, hogy ma már örökbe fogadott gyermekek közül is sokan akarják tudni „valós” származásukat. Hála az ENSZ gyermekek jogairól szóló egyezményének, virágoznak a gyermekek identitási jogai. A DNS-azonosítás azonban olyan rendkívüli bizonyosságot ad, hogy nagy a kísértés a családi titkok kíméletlen felfedésére. Hovatovább úgy tűnik, minden más megközelítéssel szemben uralkodóvá lett ez a módszer. Nincsenek többé „titkok és hazugságok”... Persze, az is sokáig hétpecsétes titok, sőt meglepetés volt, hogy kisfiú vagy leány születik, s hogy megfelelő lesz-e az egészségi állapota. Ma már önálló orvosi diszciplína foglalkozik prenatalis diagnosztikai vizsgálatok révén e titkok módszeres felfedésével s az így nyert információk állandó tökéletesítésével. E titok felfedésére a terhesség 16. hetében az anya hasfalán át hosszú tű segítségével mintát vesznek a magzatvízből, de ugyanígy mintavételül szolgálhat a magzatburok vagy a köldökzsinór is. A „jövődiasztika” a szülészeti klinikákon úgyszólván kötelező lett.

Míg korábban intim kapcsolatainkat, testünk rejtett hibáit és a várandósságot parván vagy zárt ajtók mögé rejthettük, a genetikai „embertérképezés” korában a testi szemérmesség mit sem ér. Genetikai és elektronikusan rögzített, továbbított titkaink védelme bizony komoly felkészültséget követel, hisz ma már korántsem a kandi szomszéd a legveszélyesebb kíváncsiskodó. Rögzített titkaink felkutatása jelentős anyagi előnnyel kecsegtet, s az élet legkülönbözőbb területein létrehozta az elüzletiesedett titokfürkészt. Egészségünk, vásárlói szokásaink, életmódunk, az interneten felkeresett oldalak, újszülöttünk neme, egészségi állapota, családi betegségeink mind-mind értékes információkat jelentenek a marketingcégek, biztosítók, gyógyszerkutató cégek számára.

Némely titkunk feladásáért újabb, de már csak a virtuális szférában eljátszható titkolozási lehetőségekkel kárpótolhatjuk magunkat. A virtuális szféra világában ugyanis álruha nélkül is kölcsönözhető fantomszemélyiség. Így, ha az interneten két vagy több ismeretlen vált eszmét, a kommunikálók bőrszíne, neme, kora és testi fogyatékosága egyáltalán nem számít. Mindez sokban valóban új lehetőséget nyit meg – hiszen gon-

doljunk csak bele: életében először akár egy fiatal, csinos nő is komolyan vehető valamely politikai vitában is! És próbaképp az is izgalmas lehet, hogy empátiás gyakorlatok részesei lehetünk a világhálón azáltal, hogy egy időre a másik nem szerepét játsszuk... Megannyi kínálózó játék a titkosításra.

A „valós” világban viszont – főként a genetikai embertérképezés folytán – „átláthatóságunk” egyre nő. Génkészletünkkel magunk is fontos titokhordozókká váltunk. Mi több, titokhordozók maradunk halálunk után is, hiszen bár testünk elpusztul, génállományunk utódainkban tovább él. Az emberi génkészlet titkainak teljes felderítése még hosszú folyamat lesz, de úgy tűnik, a 21. század biológiailag jóval pontosabb emberképpel ajándékoz meg bennünket. Még nem dőlt el, hogy az ismert örökletes tulajdonságok ugrásszerű megnövekedése mennyiben változtatja meg egy adott közösség kialakult emberképét, vagyis az eugenika útvesztőjébe kerül-e a társadalom, vagy éppenséggel több lehetőséget ad a tudományos ismeretek bővülésével az egyénnek, hogy körültekintőbben dönthesse saját élete, életmódja, családtervezése terén.

A genetikai adat hatással lehet az egyén életmódjára, életvezetésére, párválasztására, gyermekvállalására, pályaválasztására, sőt tanulási ambícióira is. Ha valaki kellőképp kíváncsi, és felkészült a genetikai jellemzőivel való szembesülésre, elvileg szabadon dönthet a genetikai vizsgálat elvégzéséről. Erkölcsileg és jogi szempontból inkább az a kérdés, hogy miként őrizhető meg ezen értékes adatok feletti rendelkezés mások jogainak és törvényes érdekeinek sérelme nélkül.

A genetikai információ fontos lehet a társadalom számára is, hiszen számos betegség kialakulásának jobb megértését és hatékonyabb kezelését segítheti elő. Ezeket az információkat nemcsak az orvosbiológiai kutatók hasznosítanák szívesen, de a társadalomtudományok is, hiszen a genetikai kutatások, például a népességtörténet, az antropológia számára is hasznos adalékokkal szolgálhatnak. Persze, nyomós gazdasági érdekek is meghúzódnak a genetikai kíváncsiskodás mögött. Munkáltatókat, biztosítókat egyaránt komolyan érdekelhetnek munkavállalóik, pályázók, ügyfeleik genetikai adatai kockázatsökkentés, vagy éppen az optimális munkerő-kihasználás érdekében. Szerencsére ez idő tájt a magyar munkajog szerint a munkavállalótól csak olyan nyilatkozat megtétele vagy adatlap kitöltése kérhető, illetve vele szemben csak olyan alkalmassági vizsgálat alkalmazható, amely személyiségi jogait nem sérti, és a munkaviszony létesítése szempontjából elengedhetetlenül szükséges. Az 1997-ben elfogadott átfogó jellegű egészségügyi törvény épp keretjellegeből adódóan még nem foglalkozott a genetikai teszt- és szűrővizsgálatok szabályaival. Ma már nemcsak az európai normatív törekvések, de a hazai tapasztalatok is indokolják, hogy e kérdésben is törvényi szabályozás szülessen.

Genetikai emberismeretünk kétségkívül számos előnnyel jár majd, de ha egyéniségünket megfosztjuk minden genetikán kívüli tulajdonságától, csacska érzelmeitől, emberi kapcsolataitól, akkor legszentebb titkainkat veszíthetjük el, és „nem biológiai” személyiségünk megmutatására, meglehet, már csak a kibernetikai pótcselekvés marad... S ami a legrosszabb, még titkolózni sem tudunk majd igazán kedvünkre.

„A nevelés beavatás...”

Horn György, az Alternatív Közgazdasági Gimnázium pedagógiai vezetője

A titok kedves szó... Csicsergő csitrik, izzadó kiskamaszok el- és összebújása, sugdolózása, emlékkönyvek behajtott sarka, a születésnapok és karácsonyok meglepetései... Később az első szerelmek, a lógások, csavargások sora – megannyi apró titokélmény, ami